

JARQO'RG'ON TUMANI IZOGLOSSALARINING AREAL LINGVISTIK TAHLILI

Omonqulova Mohinur Zokir qizi

Termiz davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani shevasining leksik-areal xususiyatlari tadqiq etiladi. Tuman hududidagi oziq-ovqat, kiyim-kechak va xo'jalik buyumlariga oid izoglossalar tahlil qilinib, ularning tarqalish chegaralari va qo'shni hududlar bilan lingvistik aloqalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Areal lingvistika, izoglossa, Jarqo'rg'on shevasi, leksika, shevashunoslik, etimologiya.*

Kirish

Jarqo'rg'on tumani o'zining geografik joylashuvi va aholi tarkibi bilan o'zbek shevashunosligida muhim o'rin tutadi. Bu hududda qarluq, qipchoq va o'g'uz lahjalarining o'zaro qorishuvi natijasida o'ziga xos izoglossalar (til hodisalarining tarqalish chegaralari) shakllangan. Areal lingvistik tahlil tuman leksikasining hududiy chegaralarini belgilash imkonini beradi. Jarqo'rg'on tumani izoglossalarini yanada chuqurroq tahlil qilish uchun hududning etnik tarkibi va geografik o'rniga e'tibor qaratish lozim. Bu hudud lingvistik nuqtayi nazardan "voha shevalari" va "qipchoq shevalari" to'qnashgan va bir-biriga singib ketgan hudud hisoblanadi. Jarqo'rg'on tumani izoglossalari bir xil (monolit) emas.

Tuman leksikasi:

1. Shimolda: Qumqo'rg'on shevasi bilan (ko'proq qipchoq unsurlari);
2. Janubda: Termiz va Angor shevalari bilan (ko'proq voha va shahar shevasi unsurlari);
3. G'arbda: Muzrabot va qisman turkman tili ta'siridagi leksika bilan chegaralanadi.

Jarqo'rg'on tumanini lingvistik xaritada tushirsak, quyidagi uchta asosiy zonani ajratish mumkin:

Markaziy zona (Jarqo'rg'on shahri va atrofi): Adabiy til va shahar shevasi kuchli. Izoglossalar ko'proq zamonaviy va fors-tojik qatlami bilan bog'liq. Shimoliy va G'arbiy zona (Qumqo'rg'on va Muzrabot yo'nalishi): Bu yerda "yo'lovchi (j-lovchi) qipchoq shevasi elementlari ustun. Oziq-ovqatda "et", "qulama", "paqir" kabi so'zlar areali. Janubiy va Sharqiy zona (Termiz va Surxon daryosi sohili): Voha shevasi an'analari, qishloq xo'jaligi va bog'dorchilikka oid o'ziga xos lokal terminlar (masalan, sug'orish bilan bog'liq "o'qariq", "shoxariq") ko'p uchraydi. Jarqo'rg'on izoglossalarini o'rganishda "izosema" (ma'nolarning mos kelishi) hodisasiga ham e'tibor berish kerak. Masalan, "ko'cha" so'zi tuman markazida yo'lni anglatga, chekka qishloqlarda ba'zan "hovli tashqarisi" ma'nosida toraygan bo'lishi mumkin. Bu tahlillar shuni ko'rsatadiki, Jarqo'rg'on tumani o'zbek tili dialektologiyasida o'tish zonasi (interdialekt) vazifasini o'taydi.

Oziq-ovqat mahsulotlari izoglossalari:

Tuman hududida taom nomlari va mahsulotlar bilan bogʻliq leksik birliklar qatʻiy areal chegaralarga ega.

Non mahsulotlari: Markaziy hududlarda "non" tushunchasi umumiste'mol boʻlsa-da, chekka qishloqlarda (masalan, qipchoq shevalari ta'sirida) qalin yopilgan non uchun "patir" yoki "kulcha" soʻzlari bilan birga, yupqa yopilgan non turlari uchun "lavosh" yoki "yupqa" izoglossalari kuzatiladi.

Sut mahsulotlari: Jarqoʻrgʻonda sutning achitilgan koʻrinishi uchun "qatiq" bilan bir qatorda, ayrim janubiy nuqtalarda "jovrat" (baʼzan tojik tili ta'sirida) soʻzi qoʻllanilishi lokal izoglossani tashkil etadi.

Don mahsulotlari: Mosh va guruch aralashmasidan tayyorlanadigan taom uchun "moshkichiri" varianti bilan birga, baʼzi hududlarda "moshxoʻrda" (suyuqroq koʻrinishi uchun) farqlanishi aniq hududiy chegaraga ega.

Kiyim-kechak nomlari izoglossalari

Kiyim-kechak leksikasi asosan anʼanaviy turmush tarzi bilan bogʻliq holda saqlanib qolgan:

Ustki kiyim: Erkaklar toʻni uchun ishlatiladigan "chopon" soʻzi umumiy boʻlsa-da, uning astarlangan turi baʼzi qishloqlarda "guppi" termini bilan ajralib turadi.

Bosh kiyim: Ayollarning roʻmoli uchun "loki" (oq matodan oʻraladigan uzun roʻmol) soʻzining qoʻllanilish areali tuman shimolidan janubiga qarab kamayib boradi.

Oyoq kiyim: Anʼanaviy charmdan tikilgan poyabzallar uchun "etik" va "mahsiduzi" kabi terminlar izoglossasi hunarmandchilik markazlari atrofida zichroq joylashgan.

Xoʻjalik buyumlari izoglossalari:

Xoʻjalik va roʻzgʻor buyumlari nomlanishida areal farqlar juda yaqqol koʻzga tashlanadi:

Eslatma: "Paqir" va "Satil" izoglossalarining toʻqnashuvi Jarqoʻrgʻonning Termiz va Qumqoʻrgʻon tumanlari bilan chegaradosh hududlarida kuzatiladi.

Xulosa

Jarqoʻrgʻon tumani izoglossalarining areal tahlili shuni koʻrsatadiki, hudud leksikasi adabiy til, qipchoq lahjasi va qisman tojik tili ta'sirida transformatsiyaga uchragan. Oziq-ovqat va xoʻjalik leksikasi kiyim-kechak nomlariga qaraganda barqarorroq saqlangan. Ushbu izoglossalarni xaritalashtirish oʻzbek tili shevalari atlasini yaratishda muhim manba boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Reshetov V. V., Shoabdurahmonov Sh. Oʻzbek dialektologiyasi. - Toshkent: Oʻqituvchi, 1978.
2. Shoabdurahmonov Sh. Oʻzbek xalq shevalari lugʻati. - Toshkent: Fan, 1971.
3. Toʻychiboyev B., Qashqirli S. Oʻzbek dialektologiyasi. - Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002.
4. Mirzayev M. Oʻzbek tili shevalarining leksikasi. - Toshkent: Fan, 1966.
5. Juraev B. Surxondaryo shevalari. - Toshkent: Fan, 1964.
6. Ishaev A. Oʻzbek shevalarida kiyim-kechak nomlari. - Toshkent: Fan, 1969.
7. Nazarov Q. Oʻzbek shevalari arealining shakllanishi. - Toshkent: Fan, 1980.

8. Doniyorov X. O‘zbek tilining qipchoq shevalari leksikasi. – Toshkent: Fan, 1977.
9. O‘zbek tili shevalari atlası.
10. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.